

II.

Відозви про слобожан.

ЩО ж це за люди були перші слобожане? Може які-небудь зайди, голі біженці, безрідні сироти мандрюхи? Здебільшого це були поважні господарі, що йшли на нові місця не в-осліп, манівцем, аби-як, а розумно, з худобою, кіньми, волами, чумацькими возами — мажами, з грішми, одежиною, з попами, дяками, церковним майном, богослужбовими книгами київських та львівських виданнів, з вчителями для виховання діток малих. Осідали вони одразу міцно і розумно. Харків виник, як думають, біля 1650 р., а в 1659 р. дерев'яна церква собору вже перебудована на кам'яну, Миколаївська церква біля 1655 р., так само Благовіщенська, Рожественська коло 1687 р.¹⁾. Охтирка виникла в 1641 р., а років через 20—30 згадуються вже церкви Покровська, Преображенська, Георгієвська. Боромля почалась в 1659 р.; в 1689 р. була вже соборна церква Рожества Пресв. Богородиці, в 1689 р. Троїцька церква, в 1696 р. Воздвиженська та Рожества Христового. Коротко казати, в усіх головних слободських містах в десять—двадцять років першого життя є вже по де-кілька церков, а при церквах є школи, є шпиталі. Дерев'яні церкви швидко перебудовуються на кам'яні, згадуються найбільш шануємі икони, які, мабуть, привезено було з-за Дніпра, книжки

¹⁾ *Арх. Филаретъ*, Статистич. описаніє Харьков. епархіи.

старого друку. Треба думати, що люди були заможні і розумні, треба тим більш, що через сто літ Слобожанщина робиться любим краєм славнозвісного філософа Ско-

Воскресенська церква в Сумах.

вороди, що з палічкою в руці і з торбою за плечима багато років вештався поміж панами й селянами, навчаючи їх на все добре.

В «Топографическом описаніи Харьковскаго Намѣстничества» Загоровскаго 1788 р., для свого часу дуже користній, розумно оброблений книжці по офіціальних даних, надзвичайно цікава загальна оцінка слободсько-українського народу. Хоч Загоровський був, як сам признається, великорос і книжку видав у Москві, він до українців відноситься з великою прихильністю і дає багато користних за-для них порад що до хазяїнування. «Селеніе украинское,—каже Загоровський,—отмѣнный кажетъ видъ; здѣсь между пахотнымъ полемъ видно нѣсколько запущенныхъ и долговременно неоранныхъ облоговъ (землі було занадто багато). Въ самомъ селеніи на гумнахъ посредственное только количество хлѣба, притомъ хворостяныя повѣти, коморы и всякая городьба, малаго иждивенія стоящія ворота съ перваго взгляду сказуютъ намъ, великороссіянамъ, догадку о скудости селенія и о небреженіи жильцовъ; но съ другой стороны покрытыя сѣномъ луговымъ сѣножати и облоги оправдають предъ всякимъ родъ хозяйства, обремененныя пастбища великорослымъ и играющимъ скотомъ наращаютъ цѣну къ имуществу жильца, кладовыя коморы, скотинныя сараи и городьба изъ хворосту доказываютъ, что они строятся для защиты только отъ воздушныхъ перемѣнъ и звѣрей. Бѣлыя, чистыя и свѣтлыя избы, или хаты, сады, огороды свидѣтельствуютъ объ ихъ образѣ жизни, отличномъ отъ другихъ людей».

З такого побутового опису слобожан кінця XVIII в. автор переходить далі на опис моральний, дуже прихильний до українців з боку великоросіянина:

«Въ семь заключается симпатія или сокровенная склонность, съ пріятностью ощущаемая и признаваемая проѣзжающими или квартирующими въ сихъ селеніяхъ.

Духъ европейской людскости, отчужденный азіатской дикости, питаєть внутреннія чувства какимъ-то улажде-ніємъ, духъ любочестія, превратясь въ наслѣдное качество жителей, предупреждаетъ рабскія низриновенія и поползновенія, послушенъ гласу властей самопреклонно безъ рабства. Духъ общаго соревнованія препинаєть стези деспотизма и монополіи. Третій, или нижній родъ жителей возникаетъ подражательными умоначертаніями къ второму или среднему роду, а сей къ первому или высшему. Государственный поселянинъ уподобляется городскому, не подлъ, не презрѣнъ и въ скудости. Городской житель, священникъ, приказный и мѣщанинъ, не устраниаясь отъ поселянина, прикосновенны другою рукою дворянину, по мыслямъ, воспитанію, обхожденію, пищѣ, одеждѣ, жилищу. Въ разнообразіи и степеняхъ рождается житейская пріятность» ¹⁾).

Надзвичайно цікаво, що таку ж саму характерну українську рису демократизма углядів і вшанував другий талановитий росіянин—Ів. Серг. Аксаков через 70 літ після Загоровського, відомий слов'янофільський діяч. «Въ Малороссіи,—каже він,—нѣтъ такого рѣзкаго раздѣленія сословій по занятіямъ, какъ въ Великой Россіи, нѣтъ такого разъединенія, какое существуетъ въ послѣдней между образованнымъ сословіемъ и простымъ народомъ... Небогатый панъ, казакъ хуторянинъ, гильдейскій купецъ, мѣщанинъ, всѣ живутъ на одинъ ладъ, однимъ образомъ жизни, говорятъ однимъ языкомъ. Женщины еще меньше носятъ на себѣ отпечатокъ своего званія: природная грація, вкусъ къ изящному, художественный складъ мысли, до нельзя доведенная утонченность въ области чувства

¹⁾ *Загоровскій*, Топографич. опис. Харьков. Намѣст., 3-те вид. під ред. проф. Багалія.

(что доказываютъ пѣсни)—равно присущи всѣмъ малороссіянамъ и заслоняють недостатокъ образованія; тогда какъ въ Россіи купчиха есть явленіе типическое и рѣзко видѣляется изъ ряда женщинъ прочихъ сословій»... ¹⁾).

В одному рукописові невідомого автора під заголовком «Статистическое обозрѣніе Слободско-Украинской губерніи», складеному в початку XIX в., коротенько, але гарно, між иншим, в кінці розділу про моральне становище народу зроблено порівняння українців і великоросів. Признаючи, що слобожане («здѣшний народъ и самое дворянство») більш «порусѣли» ніж в Малоросіі, як звалась тоді Полтавщина, автор приходить до думки, що наближення не захопило самого характеру слобожан. «Харьковскій житель,—каже він,—больше имѣетъ опрятности, гостепріимства, вѣжливости; вѣжливость эта чистосердечная. Изъ корысти онъ не унижется. Украинцевъ больше щедрѣ, больше стремителенъ къ познаніямъ и дѣйствительно больше въ нихъ успѣлъ, особливо духовенство, которое въ Слободско-Украинской губерніи можетъ служить образцомъ (автором, мабуть, був піп). Украинцевъ имѣетъ болѣе способностей къ художествамъ, а великороссіянинъ къ ремесламъ; здѣшнія мѣста производятъ множество пѣвчихъ, музыкантовъ, живописцевъ, рѣзчиковъ и т. д.; но заимствуютъ отъ другихъ плотниковъ, пильщиковъ, каменщиковъ»... ²⁾.

В 1818 р. в Петербурзі вийшла з друку невеличка «Грамматика малороссійскаго нарѣчія», в якій автор А. Павловський описує слободських українців таким робом: «Всякъ знаетъ, что малороссіяне всѣмъ другимъ славянамъ единоплеменны... Всякъ знаетъ и то, сколь много они

¹⁾ Аксаковъ, Украин. ярмарки, в «Русск. Бесѣдѣ» за 1858 р.,

²⁾ Рукопис в книгозб. проф. Д. І. Багалія.

и по сіе время отличаются отъ всѣхъ другихъ народовъ и даже отъ своихъ единоземцевъ (великоросів) одѣяніемъ, языкомъ и многими другими свойствами... Коротко скажу, нѣсколько лѣтъ живучи въ Малой Россіи, довольно могъ примѣниться къ національному характеру ея жителей. Я нашелъ въ нихъ что-то пріятно меланхолическое, отличающее ихъ, можетъ быть, отъ всѣхъ другихъ обитателей земного шара. Они имѣютъ природную внимательность, остроту, наклонность къ музыкѣ и способность къ пѣнію. Хлѣбосоольство и простота нравовъ составляютъ ихъ существенныя свойства. Въ поступкахъ просты; въ дѣлахъ справедливы, въ разговорахъ откровенны, хотя часто тонки и отчасти хитры; въ намѣреніяхъ основательны, любятъ опрятность и чистоту, работаютъ тихо, но прочно. Въ страстяхъ рѣдко наблюдаютъ умѣренность. Къ наукамъ расположены, кажется, съ природы. Пѣсни ихъ всегда почти томны; нѣжность и невинность ихъ (пѣсенъ) безподобны... Если идетъ разбираніе архангельскаго, новгородскаго и др. нарѣчій, которыя отличаются немногими словами..., то почему не заняться такимъ нарѣчіемъ, которое составляетъ почти настоящій языкъ?» ¹⁾.

Знавецъ українського життя, славнозвісний Квітка-Основ'яненко в 1841 р. надрукував в «Современнику» невеличку статтю по-російському «Украинцы», в якій висловив свій погляд на побут і характер слободських українців, добре йому відомих з дитячих літ. Стаття була написана в кінці життя за два роки до смерті, коли Квітці було 63 роки. «Слобожанинъ, — каже Квітка, — опрятенъ, гостепріименъ, чистосердечно вѣжливъ. Провести, обмануть въ чѣмъ-либо онъ несроденъ и почитаетъ это за грѣхъ; честенъ въ исполненіи условій или обѣщаній,

¹⁾ Пытинъ, Исторія русск. этнографіи, III, 310.

по чистосердечію своему судить и о другихъ, и потому скорѣе будетъ обмануть, нежели придумаетъ обмануть... Поселянинъ старается обучить дѣтей грамотѣ и потомъ уже избираетъ промыселъ, по склонности... Достаточный обыватель почитаетъ за стыдъ, если изъ сыновей его нѣтъ грамотнаго, разумѣется, въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ есть возможность обученія... Украинецъ любитъ музыку и имѣетъ къ ней способность; видимъ, что безъ изученія музыкальныхъ правилъ, не слыша изъясненій нотъ или такта, онъ, по одному слуху, выучивается на скрипкѣ и выигрываетъ вѣрно, чисто все, что услышитъ. Три человѣка такихъ самоучекъ музыкантовъ играютъ по городамъ на свадьбахъ польскіе, французскіе кадрили, мазурки, вальсы и другіе танцы, часто въ городѣ новѣйшіе, подслушанные ими на балѣ вельможи. По деревнямъ же, у помѣщиковъ, гдѣ нѣтъ поблизости музыкальной капеллы, такого рода музыканты играютъ на свадьбахъ и другихъ пирахъ очень прилично».

Тутечки Квітка має на увазі так звану троїсту музику, що звичайно грала на весіллі, з скрипки, баса й бубна. Далі Квітка додає, що «въ архіерейской, коллегіумской и въ частныхъ пѣвческихъ всегда были отличные голоса. Въ Харьковѣ во многихъ приходскихъ церквахъ поють все церковное пѣніе мастеровые, поють согласно, правильно, со всѣми выдержками, переходами въ другой тонъ, не имѣя понятія о камертонѣ. Есть также со способностями къ художествамъ. Изъ нихъ самоучки живописцы писали иконы въ извѣстныхъ церквахъ, въ иконостасахъ и т. п. Изъ живописи предпочитается иконопись. Рѣзчики, упражняющіеся въ рѣзбѣ иконостасовъ и церковныхъ украшеній, безъ понятія объ архитектурныхъ орденахъ, изготовляютъ колонны, капи-

тели, карнизи, по всѣмъ правиламъ, не смѣшивая они-ковъ съ коринами, какъ они называють іоническій и коринфскій стили, не зная объ ихъ существованіи. Составивъ рисунокъ и планъ иконостаса, работаетъ его такъ, что знатоки довольны за вкусъ и чистоту отдѣлки» ¹⁾).

Капитан Мочульський в гарно складенім, просторім опису Харківщини в 1850 р. теж дав відозву про слобожан того часу. Признавши з першого кроку, що український нарід талановитий і здібний, Мочульський далі помічає значні хиби в його характерові. Він ухваляє філософичний світогляд українців, згадує, що вони дали Сковороду; але вважає їх за хитрих, лінивих, самолюбних, мало прихильних до церкви і до попів, з великим нахилом судитись за усякі дріб'язки життя. Одначе тут же Мочульський визнає, що українці мають розум при собі, обережні. Цікава вказівка Мочульського, що українці мають нахил до сварки поміж себе і тяганини по судах, що в місцевостях з великоруською людністю менш буває судових справ. Але суди були за громадські та сусідські стосунки. Злочинства, крадіжок і шахрайства було зовсім мало, і те здебільшого поміж москалями. В 1845 р. до суду було покликано за крадіж усього 338 чоловіка, зовсім мало для цілої губернії, а вбивств у всій губернії за 1845 р. було усього 47. Під судом було в Харківщині в 1841 р.—1.171 чол. і 228 жінок, в 1842 р.—1.064 чол. і 152 жін., в 1843 р.—912 чол. і 226 жін., в 1844 р.—1.111 чол. і 287 жін. і в 1845 р.—1.236 чол. і 261 жін. Окрім того по військовому стану судилось що-року біля півтори сотні чоловік. В порівнянні з иншими місцевостями на Харківщині підсудних було вдвоє менше ніж в чернігівській

¹⁾ Квітка-Оснот'яненко, Сочиненія, вид. 1889 р., IV, 461.

та в орловській губ. і втроє менше ніж в курській,— очевидно, нарід був чесний. ¹⁾.

„Черкасы,—писав в 1857 р. архієпископ Філарет,— вообще живутъ чисто; хаты ихъ выбѣлены, вымыты и прибраны; каждую субботу жинка моетъ и бѣлитъ хату, а предъ каждымъ праздникомъ обмазываетъ ее снаружи. Въ переднемъ углу иконы украшены лѣтомъ свѣжими, зимой сухими цвѣтами; хата съ трубою, и потому никогда не закопчена: лучина не горитъ зимой, а горитъ если не сальная свѣча, то каганецъ—сало въ черепкѣ со свѣтильнею; полатей нѣтъ; жилье не обнесено глухимъ дворомъ, не всегда обгорожено и плетнемъ; сарайчикъ для скота стоитъ самъ по себѣ; овчарникъ самъ по себѣ; все это изъ хвороста или очерета, а амбаръ опять стоитъ отдѣльно. Во всемъ просторъ и легкость. Хата не такъ дорога, какъ русская изба, и долговѣчнѣе ея. Одежда на малоруссѣ опрятнѣе и чище, чѣмъ на рускомъ; лаптей онъ не носитъ, а ходитъ въ чоботахъ. Пища его менѣе груба, чѣмъ русскаго: онъ любитъ преимущественно растенія; мяса ѣсть мало, исключая свиного сала, которое составляетъ его любимое кушанье. Давній жилецъ юга, украинецъ никогда не видалъ, чтобы природа была ему мачихою. Лучшій черноземъ его не требуетъ сложныхъ трудовъ для обработки; луга его богатые, воздухъ теплый, сады чудесные... Между украинцами есть искусные механики; вѣтряныя и водяныя мельницы ими введены въ курской и воронежской губерніяхъ, гдѣ обыкновенно мололи хлѣбъ ручными жерновами... Смышленности у малорусса на все очень много. Украинецъ разсудителенъ. Если сказали ему, что его просьбы выполнить нельзя, онъ болѣе не станетъ про-

¹⁾ Мочулскій, Воен.-статистич. обзоръ. Харьк. губ., 1850 р., 190.

силь... Малоруссь столько же тихъ, сколько разсудительнъ. Драки не увидите; объ убійствахъ не слышно; къ воровству и плутовству несклонны, напр., изъ 338 преступленій по воровству и мошенничеству по губерніи въ 1845 году ни одного не пало на долю слобожанина. (При цім надзвичайно ціннім свідощті арх. Філарет зсилається на „Военно-статистич. обзор. Харьк. губ.“ Мочульського 1850 р.). Слобожанинъ скорѣе можетъ быть обманутъ, чѣмъ согласится обманутъ; онъ честенъ и вѣренъ данному слову; бѣдность и голодъ переносить терпѣливо, къ старшимъ почителенъ, непристойной брани не любитъ; особенно никогда не услышите ее отъ старика. Горилку пьютъ довольно, но помнятъ себя; пьютъ для дружескаго препровожденія времени... Украинецъ любитъ свободу и просторъ. Отъ того женатый сынъ отдѣляется отъ отца, хотя это разоряетъ хозяйство... Украинецъ не дозволяетъ, чтобы его оскорбляли грубыми словами; онъ уважаетъ себя“... ¹⁾).

Академик Никитенко, родом із селян острогожського повіту, який колись (од 1765 до 1802 р.) належав до Слобожанщини, згадує (часи Квітки-Основ'яненка, приблизно 30-ті роки), що хуторяне були люди чесні, богобоязливі, дуже привітні, і коли б тільки їх не давили перевертні багаті — міщане, то жили б вони зовсім щасливо ²⁾).

Славнозвісний вчений Костомаров, котрий добре знав Україну взагалі, а Слобожанщину окремо, бо вчився в Харківському університеті, в 1861 р. в журналі «Основа» в просторій розвідці «Двѣ русскія народности»

¹⁾ Арх. Філаретъ, Истор.-статистич. описаніе Харьков. епархіи, IV, 245—251.

²⁾ Никитенко, Записки и дневникъ, I.

талановито порівняв українців з великоросами. Залишаючи де-які порівняння соціального й економічного змісту, як помилкові або суперечні, не можна не зазначити таких думок Костомарова, чим головним робом відрізняються українці від великоросів і почасти від поляків:

1) Про релігійність. Нам лучалось балакати з побожними людьми тої і другої народности. Великорос виявляє свою побожність в розмовах про зовнішній бік релігії, здебільшого що до букви Закону Божого, а українець наляга на релігійне почуття, не дуже цікавиться службою, а більш її красою, урочистістю. Українці дуже богобоязливі, з поетичним напрямом в своїх почуттях.

2) Відношення до природи різне. Великорос до природи не має нахилу, зовсім байдужий до садів, до квіток, коли не бачить від них прямої користі; недбалий, щоб виростити в своїм подвір'ї яке дерево; а українці люблять садочки і усяку рослину і оздобляють посадками свої подвір'я, де є для того підходяще місце.

3) Народня словесність великоросів і українців має дуже особисті риси, що добре з'ясовано Костомаровим. Великоруська поезія здебільшого матеріальна, епічна, а українська навпаки — має більш почуття, м'якості, історичности. В великоруських піснях є розгін, туга, задума, а в українських більш привабливої мрії, почуття серця, з великим нахилом до природи, яка бере живу участь в житті людини.

4) Про демократичність. Зрівнявши українців з поляками, Костомаров підкреслює ту велику між ними різницю, що поляки історично виховали панство і вельможність, а українці завжди були занадто прихильні до простоти, виявляючи в своїм світогляді і характері багато демократичности.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917 348.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
Кредитивний
Союз